

rinin İslâmiyet aleyhindeki düşüncelerine karşı yazılmıştır (I-II, Sayda 1331-1332; Necef 1385/1965). **2. et-Tevhîd ve't-teşlîs** (Sayda 1332; nşr. Muhammed Ali el-Hakîm, Kum 1411; Beyrut, ts.). **3. Neşâ'ihü'l-hüdâ ve'd-dîn** (Bağdat 1339). Bâbîliğe girenlerin Şî'a'dan ve İslâm'dan çıktığını ileri süren 4000 beyitlik bir eser olup (Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, XXIV, 172) Farsça'ya çevrilmiştir (*Nasihât Befereb Hürdegân-ı Bâb u Bahâ*, trc. Ali el-Fâhî el-İsfahânî, İsfahan 1369; Kum 1405). **4. Envârü'l-hüdâ fi ibtâli ba'zi şübehi'l-mülhidin**. Materyalistlerin iddialarına reddiye niteliğindeki eserin yalnız ilk cildi yayımlanmıştır (Necef 1340). **5. er-Rihletü'l-medresiyye**. İslâm'ın hak din olduğunu ortaya koymak ve Hıristiyanlığı eleştirmek amacıyla kaleme alınan eser (Necef 1342, 1382/1963; Tahran 1413; Beyrut 1993) Farsça'ya da çevrilmiştir (*a.g.e.*, X, 169-170). **6. Da've'l-hüdâ ile'l-verâ'** (Necef 1344). Mukaddes mekânların ve kabirlerin yıkılmasıyla ilgili Vehhâbîler'in verdiği fetvaların yanlışlığını ortaya koyan bir çalışmadır (bk. *a.g.e.*, VIII, 206; X, 236). **7. E'âcibü'l-ekâzib**. Yine Hıristiyanlara karşı bir reddiye olan eser (Necef 1345, 1346; nşr. Muhammed Ali el-Hakîm, Kum 1412; Beyrut 1413) Farsça'ya tercüme edilmiştir (*Şigift Âver Durûğ*, trc. Abdullâh İrânî, Necef 1346). **8. el-Mesîh ve'l-Enâcil**. *el-Hüdâ* dergisinin muhtelif nüshalarında yayımlanmıştır (İmâriye 1348). **9. el-Belâğu'l-mübîn** (Bağdat 1348). Allah'ın varlığını ispat amacıyla kaleme alınmıştır (*a.g.e.*, III, 140). **10. Âlâ'ü'r-rahmân fi tefsîri'l-Kur'ân**. İlk cildinde Kur'an'ın i'câzı, cem'i ve kıraatleri konusunun geniş bir şekilde ele alındığı eser Nesâ sûresinin sonuna kadar yazılmıştır (I-III, Sayda 1933-1934). **11. Mes'ele fi'l-bedâ'** (nşr. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, *Nefâ'isü'l-mahtûât* içinde, Bağdat 1955; nşr. Muhammed Ali el-Hakîm, Kum 1414). **12. er-Red 'ale'l-Vehhâbiyye** (nşr. Muhammed Ali el-Hakîm, Kum 1416/1995; bk. *a.g.e.*, VIII, 206; X, 236). **13. Risâle fi'tekzîb li-rivâyeti't-tefsîr el-mensûb ile'l-İmâm el-Hasan el-Âskerî** (*A'yânü's-Şî'a*, IV, 256). Rizâ el-Üstâdî tarafından tahkiki neşri yapılmıştır (*Nûr-ı Âlem*, sy. 1 [1406]). **14. el-Ukûdü'l-mufaşşala fi halli'l-mesâ'ili'l-müşkile**. Fûrû-i fıkıhla ilgili olup on dört bölüm halinde düzenlenen eser ulemâ arasındaki ihtilâflı konuları halletmek düşüncesiyle yazılmıştır (muhteva için bk. *a.g.e.*, IV, 255-256). Bölümlerin bir kısmı müstakil olarak yayımlanmıştır (Âgâ

Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a*, XI, 101, 190; XV, 317, 330; XVI, 54; XVIII, 294; XXV, 276; XXXIII, 17). **15. el-Meşâbih fi ibtâli mezhebi Ahmed el-Kâdiyânî** (*a.g.e.*, XXI, 79). Muhammed Cevâd'ın diğer bazı çalışmaları ve şiirleri de bulunmaktadır (geniş bilgi için bk. C. Avvâd, III, 123-125; *A'yânü's-Şî'a*, IV, 255-262; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a* [bibl.]).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Cevâd el-Belâğî, *er-Rihletü'l-medresiyye*, Beyrut 1993, M. Hüseyin Fazlullah'ın mukaddimesi, s. 7-12; a.mif., *el-Hüdâ ilâ dini'l-Muşafâ*, Necef 1385, Tefvîk Fûkeyki'nin mukaddimesi, s. 6-21; a.mif., *er-Red 'ale'l-Vehhâbiyye* (nşr. M. Ali el-Hakîm), Kum 1416/1995, tür.yer., ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 7-36; Ca'fer Bâkır Âl-i Mahbûbe, *Mâzi'n-Necef ve hâzîruhá*, Necef 1378/1958, I, 61-66; C. Avvâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifin el-İrâkıyyîn*, Bağdat 1969, III, 123-125; *A'yânü's-Şî'a*, IV, 255-262; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, I, 38; II, 220, 447; III, 140; IV, 485; VI, 218; VII, 63; VIII, 206; X, 169-170, 218, 236, 336; XI, 34, 101, 190; XV, 317, 330; XVI, 54; XVIII, 294; XXI, 30, 79; XXIII, 17; XXIV, 172; XXV, 202-276; XXXIII, 17; a.mif., *Tabakâtü a'lâmi's-Şî'a*, Meşhed 1404, I, 323-326; Mir Basrî, *A'lâmü'l-edeb fi'l-İrâkı'l-hadîs*, Londra 1415/1994, I, 307; Ali el-Evsi, "et-Tefsîrü'r-rivâ'î 'inde's-şeyh el-Belâğî", *Risâletü't-takrîb*, III/9, Tahran 1416/1996, s. 91-106; E. Kohlberg, "Balâğî, Moḥammad Jawād", *Elr.*, III, 572-573; Abdülhüseyin Şehîdî, "Belâğî, Cevâd", *DMT*, III, 403.

 MUSTAFA ÖZ

MUHAMMED DÂVUD HAN

(محمد داود خان)

(1909-1978)

Afganistan Cumhuriyeti'nin
ilk devlet başkanı
(1973-1978).

Nâdir Şah'ın üvey kardeşi Serdar Muhammed Aziz'in oğlu, Zâhir Şah'ın kuzeni ve kayınbiraderidir. Ülkesinde ve Fransa'da öğrenim gördükten sonra 1931'de orduya girerek 1947 yılına kadar çeşitli rütbelerde hizmet etti ve valilik yaptı. 1947'de savunma ve 1949-1950 yıllarında içişleri bakanı olarak hükümette yer aldı. 1953'te başbakanlığa getirildi ve bu görevde on yıl kaldı. Başbakanlığı sırasında kabul ettirdiği ilk beş yıllık kalkınma planıyla (1956-1961) alt yapı hizmetlerine ve sosyal modernleşme üzerine eğildi; özellikle kadınların özgürlük hareketlerini destekledi ve peçe-çarşafın kaldırılmasına ön ayak oldu. Orduya büyük önem vererek zorunlu askerlik uygulamasını başlattı. Bu arada İslâmî düşünceyi baskı al-

tına alırken Marksist partilere özgürlük tanıdı. Ancak bir süre sonra izlediği sıkı ekonomik politikalar neticesinde baş gösteren sosyal çalkantıları bastırmak için muhalefete karşı sert tedbirler uygulama ve hürriyetleri kısıtlama yoluna gitti. Dış politikada tarafsızlık göstermesine rağmen Pakistan'daki Peştunlar'ın yaşadığı Kuzeybatı Serhat eyaleti (Peştunistan) topraklarının Afganistan'a ait olduğunu iddia etmesi yüzünden bu ülke ile aralarında anlaşmazlık çıktı. Takip ettiği aktif politika sonucu Peştun milliyetçiliğinin Afgan milliyetçiliği olarak algılanmasını sağladığı gibi Peştunistan meselesini de Afganistan'ın milletlerarası meselesi haline getirip bu konuda Pakistan'ı destekleyen İngiltere ve Amerika'ya karşı Hindistan ve Sovyetler Birliği ile iş birliğine yöneldi. 1954-1961 arasında Sovyetler Birliği ile askerî ağırlıklı birçok antlaşma imzaladı. Muhammed Dâvud Han'ın on yıllık başbakanlığı, Afgan Devleti'nin gelişmesi ve ülkedeki dinî ve etnik topluluklarla münasebetleri açısından bir dönüm noktası teşkil eder.

Peştunistan meselesi yüzünden Pakistan'la ilişkilerin iyice bozulup sınırın kapatılması Afganistan ekonomisi üzerinde çok kötü bir etki yaptı. Bunun yanında Dâvud Han'ın, uygulamaya koyduğu ikinci beş yıllık kalkınma planı ile (1963-1967) ülkedeki Sovyet nüfuzunun gittikçe artmasına yol açması halkın tepkisini çekti, buna bağlı olarak Zâhir Şah onu başbakanlıktan azletti. Ancak Dâvud Han'ın iktidardan uzak kaldığı 1963-1973 yılları arasında yaşanan ekonomik ve siyasî istikrarsızlık, 1971-1972'de meydana gelen büyük kuraklık ve geleneksel kabile yapısının doğurduğu rekabet Afganistan'ı kasa götürdü ve kişi başına düşen millî gelir itibarıyla dünyanın en fakir on ülkesinden biri haline getirdi. Bunun üzerine Dâvud Han 17 Temmuz 1973'te, orduda etkinlik kazanmış Rus uzmanları ve Marksist subayların desteğiyle bir darbe yaparak tekrar yönetime hâkim oldu. Bu sırada İtalya'da bulunan Zâhir Şah'ın ülkeye dönmesine izin verilmedi; 1964 anayasası yürürlükten kaldırılıp cumhuriyet ilân edildi. 1975'te yeni bir ekonomik program başlatan Dâvud Han, İran ve Körfez ülkeleriyle ticarî ilişkilerini geliştirdi, Pakistan ile arasını düzeltti. Ancak bu arada muhalefet hareketlerini bastırıp pek çok kişiyi tutuklatarak diktatörlüğe yöneldi. 1977'de tek partili başkanlık sistemine geçti ve kendisini altı yıl için devlet

başkanı seçti. Bundan sonra bir taraftan Sovyetler'e karşı yavaş yavaş mesafeli davranmaya, bir taraftan da Batı dünyasına ve İslâm ülkelerine yakınlaşmaya başladı; ilk olarak İran, Mısır, Pakistan ve Suudi Arabistan'ı ziyaret etti. Fakat Sovyetler'le ilişkilerin geliştiği günlerde ordu da sayıları artan Marksist subaylar kendisine karşı cephe aldı. Nihayet 27 Nisan 1978'de Afganistan Komünist Partisi'yle ortak hareket ederek kumandaları altındaki askerlerle başkanlık sarayını ele geçirip Dâvud Han'ı aile üyeleri ve yakın çalışma arkadaşlarıyla birlikte öldürdüler.

BİBLİYOGRAFYA :

M. J. Fry, *The Afghan Economy*, Leiden 1974, s. 158-159, 171-174; *The State, Religion, and Ethnic Politics, Pakistan, Iran and Afghanistan*, Lahore 1987, bk. İndeks; O. Roy, *L'Afghanistan Islam et modernité politique*, Paris 1995, bk. İndeks; *Afganistan Üzerine Araştırmalar* (haz. Ahmet Beyoğlu), İstanbul 2002, s. 206, 207, 223, 240-241, 274-275; Hasan Kakar, "The Fall of the Afghan Monarchy in 1973", *IJMES*, IX (1978), s. 195-214; M. E. Yapp, "Muhammad Dâvud Khân", *EJ*² (İng.), VII, 438; Mehmet Saray, "Afganistan", *DİA*, I, 407.

AZMİ ÖZCAN

MUHAMMED DEMİRTAŞI

(ö. 929/1523)

Halvetî-Rüşenî tarikatının Demirtaşıyye kolunun kurucusu.

Hayatı hakkında Osmanlı ve Arap kaynaklarında farklı bilgiler bulunmaktadır. *Lemezât* müellifi Hulvî'nin verdiği, Bursalı Mehmed Tâhir, Sâdık Vicdânî ve Hüseyin Vassâf tarafından tekrarlanan bilgilere göre asıl adı Abdurrahman b. Ece Beg olup Kütahya'nın Demirtaş köyünde doğdu. Memleketinde başladığı öğrenimine Mısır'da devam etti. Uzunca bir süre kadılık yaptı, Memlûk divanında önemli görevlerde bulundu ve Sultan Kayıtbay'ın yakınları arasında yer aldı. Divandaki görevini sürdürürken tasavvufa yönelip Şâzelî şeyhi Ahmed b. Ukbe'nin sohbetlerine katılmaya başladığı dönemde Halvetiyye tarikatının Rüşeniyye kolunun piri Dede Ömer Rüşenî'nin Mısır'a irşad göreviyle gönderdiği halifesi Şeyh Hüseyin Ayıntâbî'ye intisap etti. Onun vefatının ardından Tebriz'e giderek seyrü sülûkünü Dede Ömer Rüşenî'nin yanında tamamladıktan sonra Kahire'ye dönüp irşad faaliyetine başladı.

Hakkında daha geniş bilgilerin yer aldığı Arap kaynaklarında ise künyesi Ebû Abdullah Muhammed Şemseddin el-Mu-

hammedî ed-Demirtaş veya Muhammed b. Emîr Demirtaş el-Muhammedî, doğum tarihi de 857 (1453) olarak kaydedilmektedir (Sehâvî, neşredenlerin dipnotu, s. 15-16). Bazı eserlerde, Memlûk divanında önemli görevlerde bulunan babasının aracılığıyla Sultan Kayıtbay döneminde devlet hizmetine girerek sultanın yakınları arasında yer aldığı kaydedilmekte, diğer bazılarında ise İran'ın Tebriz şehrinde doğduğu, tahsilini burada tamamladıktan sonra babasıyla birlikte Sultan el-Melikü'z-Zâhir veya Sultan Kayıtbay devrinde devlet hizmetine girdiği belirtilmektedir (Suâd Mâhir Muhammed, V, 68). Onun Tebrizli bir Nakşibendî şeyhinin oğlu olduğunu, on beş yaşlarında kaçırılarak Mısır'a götürüldüğünü ve sultanın memlûkleri arasına dahil edildiğini ileri sürenler de vardır (Zâhid Kevserî, s. 9).

Sultan Kayıtbay zamanında "emîr-i mie" makamına kadar yükseldiği belirtilen Demirtaşî'nin bu lakabı onun aslen Türk ve Anadolu kökenli olabileceğini düşündürmektedir.

Muhammed Demirtaşî 884 (1480) yılında Sultan Kayıtbay'la birlikte hacca gitmiş, iki yıl sonra yıldırım düşmesiyle minaresi yanan ve hasar gören Mescid-i Nebevî'yi onarmakla görevlendirilen mimar ve ustalarla birlikte inşaata nezaret etmesi için sultan tarafından Medine'ye gönderilmiş, orada bulunduğu iki yıl boyunca Hz. Peygamber'e gösterdiği aşk ve muhabbetten dolayı Demirtaşî lakabına ilâveten Muhammedî olarak da anılmıştır. Sultanın, 888 (1483) yılı sonunda onarımı tamamlanan Mescid-i Nebevî'nin inşâsı sırasında gösterdiği üstün gayret sebebiyle Muhammed Demirtaşî'yi Kahire'de Emîr Yeşbek Camii'ne imam tayin ettiği, 889'da (1484) hacca giderken cuma namazını bu camide kıldığı ve onun okuduğu hutbeyi beğenerek kendisine yüklü miktarda bağışta bulunduğu, onun da bu bağışla bir zâviye açıp irşad faaliyetine başladığı kaydedilmektedir.

Muhammed Demirtaşî'nin çağdaşı Şârânî, memleketine ve resmî görevlerine dair bilgilere yer vermeyip doğrudan onun tasavvufî şahsiyetine temas eder ve Ahmed b. Ukbe'nin dervîşi olduğunu, onun vefatı üzerine Tebriz'e giderek Dede Ömer Rüşenî'ye intisap ettiğini, Mısır'a dönüp Sultan Kayıtbay'ın izniyle zâviye açtığını, zâviyenin geniş arazisinde hurma yetiştirip elinin emeğiyle geçindiğini ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine büyük değer verdiğini söyler.

Mısır'ın Osmanlılar'ın eline geçmesinin ardından 929 (1523) yılında vefat eden Muhammed Demirtaşî uzun yıllar irşad faaliyetini sürdürdüğü zâviyesine defnedildi. Daha sonra buraya onun adına bir cami inşa edilmiş, kabri Osmanlılar döneminde Mısır'da yapılan ilk mimari eserlerden olan bu caminin içinde kalmıştır. Ridâniye Savaşı sırasında şehid olan Hadım Sinan Paşa'nın türbesi de buradadır. Günümüzde Aynişems Üniversitesi Tıp Fakültesi Demirtaş Hastahanesi'nin yakınında bulunan cami ve zâviye hakkında Doris Behrens-Abouseif geniş bir inceleme yazısı yayımlamıştır (bk. bibl.).

Muhammed Demirtaşî'ye nisbet edilen Demirtaşıyye tarikatı Halvetiyye tarikatının Mısır'da kurulan ilk şubesi olup bugün Mısır'da faaliyetlerini resmen sürdürmekte, merkez zâviyesinde her yıl şâban ayında üç gün süren Muhammed Demirtaşî'yi anma törenleri (mevlid) düzenlenmektedir. Muhammed Demirtaşî'den sonra oğlu ve halifesi Muhammed Ebû Abdürrahîm tarafından devam ettirilen tarikatın âdâb ve erkânı Şeyh Ali el-Beyyûmî'nin *Risâletü's-sülûk*'ünde (Harîrîzâde, II, vr. 28^a-36^b) geniş olarak anlatılmıştır. Zâhid Kevserî, *Nibrâsü'l-mühtedî fi ictilâ'i enbâ'i'l-'ârifi billâh Demirdâş el-Muhammedî* adlı bir monografi kaleme almıştır (Kahire 1364). Muhammed Sircânî'nin *Risâletü'z-zehebiyye fi terâcimi ricâli's-sâdâti'l-Halvetiyyeti'd-Demirdâşiyye* (Kahire 1312) ve Muhammed Lebîb el-Halebî'nin *Füyûzâtü'n-nürâniyye fi muhyâ et-tarika-ti'd-Demirdâşiyye* (Kahire 1370) adlı eserleri tarikatın tarihi ve âdâbı hakkında iki önemli kaynaktır.

Bursalı Mehmed Tâhir, Muhammed Demirtaşî'nin *Cem'u'l-esrâr ve keşfü'l-estâr* adlı bir eserini Manisa'da Şeyh Sinan Kütüphanesi'nde gördüğünü söylüyorsa da (*Osmanlı Müellifleri*, I, 70) böyle bir esere ulaşamamıştır. Harîrîzâde'nin *Teveccühât-ı Esmâ* adıyla Demirtaşî'ye ait olarak iktibas ettiği esmâ-i seb'a ve tarikatın evradına dair eser (*Tibyân*, II, vr. 36^a-43^a) onun *Risâle fi ma'rifeti hakâ'iki's-seb'a'sından* ibarettir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3537; Şehid Ali Paşa, nr. 1334). Bu risâle *Tefsîrü Seb'îl-meşânî* (İÜ Ktp., AY, nr. 3919) veya *Risâle fi ma'rifeti'l-halâ'ik ve'l-me'anî min kavlihi ve lekad a'taynâke seb'an mine'l-meşânî* şeklinde de kaydedilmektedir (Bannerth, *WZKM*, LXII [1969], s. 117).